

Lingüística Galega
a contribución do
Instituto da Lingua Galega

LaborHistórico

Volume 3 - Número 1 - jan./jun. 2017

Sumário

Limiar	10
---------------	----

Henrique Monteagudo
Rosario Álvarez

Dossiê Temático

Lingua e sociedade en Galicia	14
--------------------------------------	----

Henrique Monteagudo

Investigar, elaborar, divulgar. O Instituto da Lingua da Universidade de Santiago de Compostela	49
--	----

Serafín Alonso Pintos

A investigación sobre a variación lingüística do galego: desde o ALGa ata a actualidade	63
--	----

Rosario Álvarez
Xulio Sousa

A edición de textos en Galicia (da Idade Media aos Séculos Escuros)	76
--	----

Ana Boullón

Situando o galego no terreo da investigación lingüística: os traballos de fonética e fonoloxía	93
---	----

Elisa Fernández Rei
Xosé Luís Regueira

A gramática galega, un río de curso curto e sinuoso. Panorama histórico dos estudos gramaticais sobre o galego	111
<i>Francisco Cidrás</i> <i>Francisco Dubert-García</i>	
Panorama actual da lingüística histórica galega	126
<i>Xavier Varela Barreiro</i> <i>Ricardo Pichel</i>	
Avances e tendencias actuais en lexicografía galega	149
<i>Ernesto González Seoane</i> <i>Antón Santamarina</i>	

Situando o galego no terreo da investigación lingüística: os traballos de fonética e fonoloxía

*Locating Galician in linguistic research:
studies in phonetics and phonology*

Recebido em 16 de janeiro de 2017. | Aprobado em 01 de março de 2017.

DOI: <http://dx.doi.org/10.24206/lh.v3i1.17109>

*Elisa Fernández Reñ¹
Xosé Luís Regueira²*

Resumo: Neste artigo preséntase unha visión panorámica dos estudos de fonética e fonoloxía galegas. Se aínda nos anos 1960 a fonética galega era practicamente descoñecida, os avances experimentados desde entón pretenden situar os estudos destas especialidades no ámbito da investigación lingüística internacional. Debido ás prioridades que ocuparon a axenda da investigación durante as décadas de 1970 e 1980, relacionadas fundamentalmente coa planificación do corpus e coa estandarización, os traballos sobre fonética galega non empezan a desenvolverse ata os anos 1990, e fano fundamentalmente no seo do Instituto da Lingua Galega. Desde entón levouse a cabo un certo número de traballos de corte experimental, tanto no estudo da fonética segmental coma na suprasegmental (fundamentalmente, a entoación). Non obstante, os recursos limitados que se dedican a esta rama da lingüística galega fai que aínda existan importantes lagoas. No tocante á fonoloxía, dentro de Galicia domina a perspectiva estruturalista, marcada pola obra de Amable Veiga. Mais desde os anos 1990 un importante número de traballos realizados desde a teoría xenerativa e dentro do marco teórico da optimidade, levados a cabo sobre todo en universidades norteamericanas, abordou a interpretación dalgúns dos aspectos máis elusivos da fonoloxía galega, que presentan implicacións teóricas de relevancia. A pesar das limitacións mencionadas, na actualidade están a desenvolverse traballos en liñas e marcos teóricos innovadores, que abren interesantes camiños para o estudo de aspectos aínda pouco tratados, como son a variación entre falantes e entre variedades ou o contacto co español, coa incorporación de perspectivas innovadoras, como o estudo da percepción relacionado coa produción.

Palabras-chave: fonética; fonoloxía; prosodia; entoación; fonoloxía prosódica; lingua galega.

Abstract: This paper presents an overview of studies on Galician phonetics and phonology. If in the 1960s, Galician phonetics was still virtually unknown, progress made since then has sought to situate studies of these disciplines in the arena of international linguistic research. Due to the priorities that occupied the research agenda during the 1970s and 1980s (mainly related to corpus planning and standardisation), work on Galician phonetics did not begin to develop until the 1990s, and was carried out primarily at the Instituto da Lingua Galega (Galician Language Institute). Since then, several works of an experimental nature, both in the study of segmental and supersegmental phonetics (mainly, intonation), have been completed. However, the limited resources that are dedicated to this branch of Galician means that significant gaps still exist. Regarding phonology in Galicia, the structuralist perspective characterised by the work of Amable Veiga prevails. However, since the 1990s, a significant number of studies using generative theory and within the theoretical framework of Optimality Theory,

¹ Doutora en Filoloxía Galega pola Universidade de Santiago de Compostela e profesora na mesma universidade. Asemade, é investigadora do Instituto da Lingua Galega e coordina o comité galego do proxecto AMPER desde o ano 2003. As súas liñas principais de investigación son a prosodia, a entoación, o contacto e o cambio lingüístico. elisa.fernandez@usc.es.

² Doutor en Filoloxía Románica pola Universidade de Santiago de Compostela e catedrático de Filoloxías Galega e Portuguesa desta universidade. Tamén é investigador do Instituto da Lingua Galega e membro da Real Academia Galega. Os seus intereses de investigación céntranse na fonética e na variación e o cambio lingüístico. E-mail: xoseluis.regueira@usc.es.

undertaken primarily in North American universities, have addressed the interpretation of some of the most elusive aspects of Galician phonology which have significant theoretical implications. Despite the limitations mentioned, work is currently being carried out on innovative lines and theoretical frameworks which open interesting avenues for the study of still largely unexamined aspects, such as the variation between speakers and between varieties or contact with Spanish, with the incorporation of innovative perspectives, such as the study of perception related to production.

Keywords: phonetics; phonology; prosody; intonation; prosodic phonology; Galician language.

Introdución

Hai 50 anos a profesora Pilar Vázquez Cuesta (1967, p. 192) lamentaba o abandono en que se encontraban os estudos sobre a lingua galega con estas palabras: “Para el estudioso de la Lingüística Románica el área ocupada por el gallego resulta una zona casi virgen y de la que es difícil hablar con seguridad”. En particular, a fonética era un terreo case ermo, como xa sinalaran unha década antes Dámaso Alonso e García Yebra (1957, p. 317, n. 2): “No sabemos apenas nada de lo que es la verdadera imagen de la rica variedad fonética en el gallego hablado en Galicia”; e uns anos despois insistía Alonso (1962, p. 16): “debido al increíble atraso de los estudios de lingüística gallega, esta lengua, en su estado moderno, es casi una incógnita; lo es, desde luego, su vocalismo. Falta casi completamente una recogida sistemática de materiales: labor de años”.

Naquela época a lingua galega tiña por diante aínda tarefas de maior urxencia, pola súa importancia social: a estandarización (*corpus planning*), a elaboración de gramáticas, dicionarios e recursos necesarios para asumir o novo papel que o idioma ía desenvolver na sociedade a partir dos anos 1970. A fonética, neste contexto, quedou nunha situación de menor relevancia, pois os labores centrábanse fundamentalmente en atender os diversos aspectos da lingua escrita.

Así a todo, na Universidade de Santiago de Compostela (na altura a única universidade de Galicia) os estudos de lingüística galega dirixíronse a cubrir a necesidade mencionada por Dámaso Alonso: o coñecemento da lingua falada. Así, a partir de 1967, empezan a presentarse traballos académicos que consisten fundamentalmente en descrições da fonética e recollida de vocabulario (algunhas veces con notas de gramática) de diferentes variedades do territorio de fala galega (REGUEIRA, 2008a). Estes traballos culminan coa realización do *Atlas Lingüístico Galego* (ALGa), cuxo volume de fonética se publica en 1999 (ILG, 1999).

Non será, por tanto, ata o final da década de 1980 cando a fonética galega experimente un novo avance, co inicio dos traballos de fonética acústica e experimental. Tamén a partir deses anos dan inicio os estudos de fonoloxía, que ata o momento descansaban principalmente na obra de Amable Veiga (1976). A partir de aí, os desenvolvementos foron orientándose a atender diferentes campos, para cubrir tanto algúns aspectos segmentais coma suprasegmentais, fundamentalmente a entoación e outros elementos de prosodia.

Neste artigo farase unha revisión dos traballos de fonética e de fonoloxía da lingua galega, non só os que se produciron no Instituto da Lingua Galega, que son a maioría, senón tamén os que se levaron a cabo noutros centros ou organismos de investigación. O obxectivo desta presentación non é historiográfico, senón que trataremos de mostrar como os estudos desta rama da lingüística pasaron de ser case inexistentes a tratar de situarse no panorama da investigación internacional.

1. Os estudos de fonética

Unha parte importante da descrição da fonética do galego encóntrase en traballos académicos realizados ao longo das décadas de 1970, 1980 e 1990. Estes traballos, especialmente as teses de mestrado e as teses de doutoramento, tiñan como principal obxectivo a descrição da lingua falada para contribuír ao coñecemento do galego vivo, ata aquel momento practicamente ignoto. A pesar de seren descrições fonéticas na súa maioría impresionistas (en especial as das décadas de setenta e oitenta), teñen un grande valor e constitúen unha fonte de datos moi valiosa. Entre os traballos que máis atención dedicaron á fonética destacan as teses de doutoramento de Ramón Blanco Carril (1970) e de José Álvaro Porto Dapena (1972). Neste último caso, Porto Dapena ofrece unha precisa descrição fonética (tamén fonolóxica e gramatical) do galego da comarca de Ferrol, que incorpora datos acústicos a partir dun bo número de espectrogramas de bastantes sons, o que naquela altura constituía, na tradición lingüística galega, unha auténtica novidade.

Mais, sen dúbida, a fonte máis importante de datos encóntrase nas enquisas do ALGa, realizadas por Rosario Álvarez, Francisco Fernández Rei e Manuel González González entre 1974 e 1976 en 167 puntos do dominio lingüístico galego. A metodoloxía de recollida dos datos deste Atlas é a propia da xeografía lingüística tradicional, coa aplicación dun cuestionario de preguntas cuxas respostas eran transcritas directamente polos investigadores. Trátase, pois, dunha recolla impresionista da pronuncia dos falantes (GONZÁLEZ, 1991b). O terceiro volume do

ALGa está dedicado integramente á fonética (ILG, 1999), aínda que podemos atopar información fonética tamén en calquera dos outros cinco volumes publicados ata o momento, dedicados á morfoloxía e ao léxico.

Estes traballos previos, así como o manifesto interese por coñecer a fonética do galego vivo, prepararon o terreo para a posta en marcha dun laboratorio de fonética na Universidade de Santiago. Este é, xunto coa recolla de datos feita no ALGa, o fito máis importante na historia da investigación moderna en fonética do galego, posto que impulsou e modernizou os estudos desta disciplina equiparándoos aos que se realizaban noutros laboratorios da Península Ibérica. O laboratorio instalouse na sede do Instituto da Lingua Galega (GONZÁLEZ GONZÁLEZ; REGUEIRA, 2016) e no seu seo confeccionáronse traballos de corte experimental tanto no campo da fonética articuladora como, principalmente, acústica.

A instalación dun sonógrafo dixital de Kay Elemetrics, xunto con outro equipamento (especialmente un laringógrafo e un nasómetro da mesma empresa) deu lugar a diferentes traballos de investigación que viron a luz nas primeiras publicacións de fonética acústica do galego. González González e Regueira (1994) presentan a primeira descrición acústica das vogais tónicas galegas e Regueira (1996; 1999) sitúa o galego no panorama internacional, publicando, como ilustración do IPA, unha proposta de transcrición dos sons do galego que se apoia fundamentalmente no coñecemento fonético adquirido no laboratorio. Froito tamén da formación proporcionada neste espazo nacen traballos tan importantes coma os de Vidal (1993; 1997), que abren novos camiños para a descrición e a interpretación dalgúns aspectos da fonética galega.

Este laboratorio posibilitou a elaboración de teses de mestrado, coma as de Martínez Mayo (1996) sobre ditongos (publicada parcialmente en MARTÍNEZ MAYO, 1997), e as de Elisa Fernández Rei (1995) e de Anxos Sobrino (1997) sobre entoación (esta última publicada tamén parcialmente en SOBRINO, 1999), que incorporaban o estudo experimental da fonética e os datos acústicos como elemento principal da descrición. Tamén abeirou a elaboración de moitos traballos académicos que foron presentando descricións parciais da fonética galega e que foron publicados principalmente en *Cadernos de Lingua*, revista da Real Academia Galega. Un dos principais focos de interese nestes artigos foron as fricativas sibilantes: Martínez Mayo (2000), a partir de datos de falantes de zonas de seseo e de zonas «thetaístas»; Formoso (2001), tamén sobre sibilantes en dous puntos do concello de Outes; e Rodríguez Álvarez (2002) sobre o seseo en Cangas do Morrazo. Outros artigos aparecidos no mesmo medio estudaron as vogais finais (MOLINOS, 2002) ou as vibrantes (ESCOURIDO, 2002).

Todas esas investigacións citadas anteriormente contribuíron ao coñecemento da fonética do galego e, en boa medida, forneceron descricións fundamentais para estudos posteriores. Con todo, tamén son mostra da precariedade da disciplina, cuxo desenvolvemento descansou nunha parte importante sobre o traballo de investigadoras e investigadores noveis.

Polo que se refire aos principais temas de interese nos estudos de fonética do galego, hai sen dúbida dous fenómenos que centraron unha boa parte da atención: a *gheada* e o *seseo*. A *gheada*, presente no galego occidental e en parte do central, consiste nunha realización fricativa glotal, farínxea ou velar no lugar en que no resto do galego aparece unha oclusiva ou aproximante velar voceada: *grande* ['hɾɑ̃dɪ] (ou ['ħɾɑ̃dɪ], ou ['xɾɑ̃dɪ]) fronte a ['ɡɾɑ̃dɪ], véxase FERNÁNDEZ REI, 1990, p. 163-189). O seseo caracteriza falares da costa occidental que posúen un sistema de fricativas que carece da interdental non sibilante [θ], si presente no estándar (*mazá* [ma'sa] fronte ao estándar [ma'θa]). Tanto á *gheada* coma ao seseo prestóuselles moita atención desde o punto de vista histórico, dialectal e mesmo sociolingüístico, mais, no tocante á *gheada*, fóra do traballo de Labraña que comentaremos a continuación, en xeral non houbo unha achega instrumental ou experimental. En investigacións recentes ou actualmente en marcha que tratan de maneira máis ou menos central algún destes fenómenos a abordaxe faise desde outras perspectivas e metodoloxías, como é o caso de Rodríguez Lorenzo (2012), quen, a partir dos datos dialectais do ALPI, do ALGa e os recollidos por el mesmo, reconstrúe a historia dos últimos setenta anos e demostra o retroceso da *gheada*. Por outro lado, Suárez Quintas (2017) trata esta cuestión desde a dialectoloxía perceptiva e achega novos datos ao campo de estudo da percepción social da *gheada*.

Tal e como sinala Labraña (2009, p. 198) a maior parte dos estudos que se levan feito sobre fricativas están dedicados ás sibilantes: aos xa citados máis arriba, poderíamos engadir outros como Costas (1995) e González González (1991a), ou o de González González et al. (2002), que trata a cuestión do cambio lingüístico en curso no denominado subsistema *arcaico*. Esta atención tan profusa está motivada, por unha parte, porque o seseo é un importante marcador social e, por outra parte, polo peso que ten o estudo dialectal na tradición da lingüística galega, de xeito que aqueles fenómenos de relevancia na xeolingüística tenderon a acaparar tamén o interese noutros campos de estudo.

Dentro de todos estes traballos merece salientarse a tese de doutoramento de Labraña (2005), que presenta unha descrición acústica integral das fricativas galegas, sibilantes e non sibilantes. Ademais, fai unha proposta dos principais parámetros acústicos que permiten a distinción, nun grao razoable, de todo o inventario de fricativas galegas. Os principais resultados foron publicados na revista *Estudos de Fonética Experimental* (LABRAÑA, 2009; 2014).

Outro dos trazos dialectais que actúa como marcador social e ao que tamén se lle dá un peso importante á hora de trazar as isoglosas é a gheada. No entanto, a gheada foi pouco estudada desde o punto de vista fonético e recibiu moita máis atención nos estudos de corte fonolóxico, como veremos a seguir en §2. As descricións articulatorias, máis ou menos impresionistas, aparecen sobre todo en manuais de dialectoloxía (FERNÁNDEZ REI, 1990) e en gramáticas (ÁLVAREZ; XOVE, 2002; FREIXEIRO, 1998), aínda que algúns traballos específicos tamén conteñen descricións detalladas (SANTAMARINA, 1980). Os sons fricativos, e especialmente os posteriores (os chamados tradicionalmente *guturais*) presentan serias dificultades para a descrición acústica, mais, aínda así, Labraña realiza unha descrición e clasificación das realizacións da gheada desde o punto de vista acústico (LABRAÑA e VAN OOSTERZEE, 2003). Neste traballo experimental estudan as realizacións obtidas en dous puntos da costa e noutros dous do interior de Galicia, e mostran que as áreas costeiras estudadas tenden a articulacións máis adiantadas, da zona velar á farínxea [x, χ, ɣ, ħ], mentres que nas áreas do interior a tendencia é cara a zonas máis posteriores, desde a uvular á glotal [χ, ɣ, ħ, ʁ, h, ħ], de maneira que nas primeiras a realización máis frecuente é a farínxea [ħ] mentres que no interior predomina a glotal [h] (LABRAÑA e van OOSTERZEE, 2003, p. 946).

A preocupación por resolver certos problemas fonolóxicos foi a principal motivación para acometer outros estudos acústicos. Destaca o traballo de Regueira (2010a) sobre a nasalización e o estudo acústico das variantes alofónicas das oclusivas sonoras (MARTÍNEZ CELDRÁN; REGUEIRA, 2008; REGUEIRA; MARTÍNEZ CELDRÁN, 2008). Pola contra, non contamos aínda con estudos sobre as laterais e sobre os sons palatais que resultan da deslateralización da lateral palatal, que foron abordadas desde o punto de vista fonolóxico, como veremos na seguinte sección, en traballos como o de Dubert García (2013), pero que nunca foron obxecto dun estudo acústico específico.

Quedan, por tanto, importantes ocos por cubrir na descrición da fonética galega, como por exemplo a variación das realizacións fonéticas, tanto no que se refire á variación dialectal (entendida no sentido amplo, ou sexa, nos eixes diatópico e diafásico) coma na estilística (entre diferentes rexistros). Neste sentido é relevante o feito de que nos estilos máis formais (lingua do discurso público, medios de comunicación) ten sido notado que son visibles as trazas do contacto co español, mais poucos traballos abordaron aínda esta cuestión. Á parte duns primeiros traballos de Regueira (1994; 1997) sobre algúns aspectos fónicos do galego utilizado na radio e na televisión, sen dúbida destaca a tese de doutoramento de Kabatek (publicada en alemán en 1996 e traducida ao galego en 2000), na que correlaciona certos trazos fonéticos e prosódicos coa orixe lingüística das persoas falantes e coas súas actitudes cara á lingua.

Desta maneira, os estudos fonéticos sobre o contacto lingüístico co español están nunha fase inicial, e tamén o están os traballos sobre as mudanzas fónicas, dos que só contamos con algún traballo que trata de situar a cuestión (p.e. REGUEIRA, 2009), mais carecemos de estudos en profundidade. Actualmente están a desenvolverse algunhas investigacións que van cubrir baleiros importantes. Unha delas é a tese de doutoramento que Gisela Tomé está levando a cabo no laboratorio de fonética da University College of London, centrada nos procesos de produción e percepción da fala dos neofalantes e da que xa publicou resultados parciais en Tomé e Evans (2015), onde se conclúe que no caso das vogais medias os neofalantes producen mellor a distinción entre [e]-[ɛ] e [o]-[ɔ] do que a perciben. Nesta mesma liña apareceu recentemente outro estudo de Amengual e Chamorro (2015), tamén sobre a percepción e produción destas vogais en falantes bilingües (con dominancia en español e con dominancia en galego), cuxos resultados apuntan a unha diferenza entre a serie anterior e posterior, pois só os falantes con dominancia en galego producen contrastes robustos entre [ɛ] e [e], mentres que para as vogais posteriores todos os informantes son quen de manter o contraste nas súas producións. Agüete (2017), a partir igualmente dun test perceptivo, obtén resultados que indican que os factores que inciden principalmente na percepción deste contraste é a lingua materna e o hábitat de procedencia. Esta mesma investigadora, Alba Agüete, está a desenvolver a súa tese de doutoramento no seo do ILG e nela proporcionará unha descrición acústica completa do vocalismo (átónico e tónico), amais da interpretación fonolóxica sobre os procesos de cambio lingüístico polos que se ve afectado. Nesta liña, publicou un traballo sobre o papel da duración do xesto articulatorio na realización das vogais pretónicas no marco da fonoloxía articulatoria (AGÜETE, 2015).

Outra liña de traballo que se ten iniciado é a dos estudos contrastivos entre a fonética galega e portuguesa, cos traballos de Regueira (2007a; 2010a) e de Regueira e Ginzo (no prelo), nos que se aborda o contraste entre as vogais átonas finais, a nasalización e as sibilantes non voceadas, respectivamente, nas que se pon o foco sobre as semellanzas relativas entre as realizacións fónicas galegas e portuguesas. Tamén se publicaron recentemente estudos contrastivos de entoación, especialmente entre galego e portugués, como se verá máis abaixo (ver §3).

Finalmente, no ámbito aplicado, cabe resaltar as contribucións que se fixeron no campo da pronuncia, non só desde o punto de vista ortofónico, senón tamén desde a aplicación do coñecemento fonético á pronuncia de locutores profesionais (xornalistas, dobradores, actores etc.) (FERNÁNDEZ REI, 2008). A obra máis destacada é o *Diccionario de pronuncia da lingua galega* (REGUEIRA, 2010b), pero tamén se efectuaron algunhas contribucións á cuestión do estándar oral, abordando o nivel segmental e suprasegmental (REGUEIRA, 2004; FERNÁNDEZ REI, 2004).

2. Fonoloxía segmental

A fonoloxía galega inaugúrase cunha obra que marcou de maneira decisiva os estudos posteriores, e cuxa influencia chega aos nosos días. Trátase dos traballos que Amable Veiga foi publicando na revista *Grial* entre 1965 e 1974, un total de oito artigos que foron recollidos máis tarde nun volume titulado *Fonología gallega* (1976). Profesor de latín na Escola Normal (formación de maxisterio) en Lugo, Amable Veiga é unha figura singular, desconectada da universidade e tamén dos círculos galeguistas que van promover uns anos despois o nacemento da lingüística galega, polo que pode considerarse un precursor. Influído pola obra de Emilio Alarcos Llorach, que introducira a fonoloxía estrutural na Península Ibérica coa súa *Fonología española* en 1950, Veiga emprende a realización dunha fonoloxía galega, aplicando de maneira precisa e minuciosa a teoría da Escola de Praga tal como se recolle nos *Grünzüge der Phonologie* de Nikolaj Trubetzkoy (1939), que coñece e cita pola tradución francesa de J. Cantineau, publicada en 1949. Veiga non dispón de estudos previos nin de materiais lingüísticos recollidos, así que parte do seu propio coñecemento do galego.

Non obstante, no quinto artigo da serie, publicado en 1970, incorpora importantes novidades, en particular o sistema de trazos e as oposicións binarias de Jakobson, Fant e Halle (1952), posiblemente tomados a partir da cuarta edición da *Fonología española* de Alarcos (1965). Así, no capítulo publicado en 1965 considera, seguindo a Trubetzkoy (1939, p. 100), que as vogais medias manteñen entre si unha oposición privativa “aberta” vs. “non aberta”, por manteren unha oposición neutralizable, e por tanto o fonema /e/, por exemplo, ten os trazos pertinentes “vocal anterior de abertura media no abierta”, mentres que /ɛ/ sería “vocal anterior de abertura media aberta”. No capítulo publicado en 1970, por contra, /e/ aparece como “vocal anterior de abertura ni máxima ni mínima no abierta”, fronte a /ɛ/, “vocal anterior de abertura ni máxima ni mínima aberta”. Desapareceron, pois, as oposicións graduais (aberta / media / pechada) e só existen oposicións bilaterais privativas (abertura máxima / abertura non máxima etc.).

Por outra parte, as oposicións aparecen xerarquizadas, en contra da fonoloxía estrutural da época, que postulaba que os trazos non estaban ordenados, e o criterio para esa xerarquización son as neutralizacións, de maneira que só se poden neutralizar as oposicións que non “dominan” outras oposicións, é dicir, que se encontran no nivel máis baixo dentro desa xerarquía. Nun artigo posterior (VEIGA, 1984, p. 11) xustifícaa argüindo que a través do estudo da fonoloxía galega “la fuerza de los hechos se nos impuso de forma tan evidente que, sin ser ese nuestro propósito ni obedecer a ningún plan preconcebido, no tuvimos más remedio que aceptar que en gallego y castellano, pues en este punto el paralelismo de las dos lenguas es total, las oposiciones se presentan jerarquizadas y, consiguientemente, también los rasgos pertinentes”.

Estas características tan orixinais da fonoloxía de Veiga pasaron en xeral inadvertidas para a maioría dos lingüistas galegos, que se limitaron a tomar del (ou, nalgúns casos, a discutir) algunhas das interpretacións dos problemas máis interesantes da fonoloxía galega, como o sistema de oposicións das vogais átonas ou a interpretación da nasal velar intervocálica, p.e. en *unha*. Non obstante, cremos que o traballo de Veiga non só supón a fundación da lingüística estrutural do galego, senón que na altura presenta un nivel teórico de relevancia, en comparación coas restantes linguas ibéricas, supera algúns problemas da obra de Alarcos (p.e. a consideración das vogais en marxe silábica) e presenta trazos de alta orixinalidade, aínda que o sistema de oposicións xerarquizadas presenta tamén problemas importantes, que non é aquí lugar de discutir.

Sexa como for, a súa obra está na base das descrições lingüísticas e das gramáticas que se produciron posteriormente. Algunhas das cuestións foron discutidas e reformuladas nestas obras, como é o caso da súa interpretación do vocalismo pretónico e da nasal velar intervocálica.

No tocante ao sistema vocálico pretónico, Veiga (1965, p. 396-398; 1976, p. 47-49) defendía que a oposición entre as vogais medias (tanto anteriores /e/ /ɛ/ coma posteriores /o/ /ɔ/) se neutraliza nesta posición, baseándose no comportamento das vogais radicais que son abertas (baixas) en posición tónica e que se pechan (elevan) ao quedaren en posición pretónica: *podo* [ɔ] / *podemos* [o], *peto* [ɛ] / *petamos* [e]; e o mesmo ocorre en certos derivados, coma *ferro* [ɛ] / *ferreiro* [e]. Antón Santamarina constata na súa tese de doutoramento (SANTAMARINA, 1973, p. 21) que numerosos derivados na fala do Val do Suarna manteñen o timbre medio aberto (ou baixo) na vogal que pasa a estar en posición pretónica; posteriormente, no seu libro sobre o verbo galego avanza a idea da existencia dun cambio fonolóxico e de que na lingua actual se encontran dous sistemas: “uno, antigo, en el que operaba la neutralización; otro, moderno, en el cual la neutralización ya no opera” (SANTAMARINA, 1974, p. 12). Isto explicaría a existencia de comportamentos diverxentes nos verbos galegos, un con alternancia (*ac[ɔ]rdo* / *ac[o]rdamos*) e outro xa sen alternancia (*c[ɔ]co* / *c[ɔ]camos*); estes dous comportamentos tamén se rexistran nos derivados. A interpretación de que a lingua actual presenta as mesmas sete vogais distintivas en posición tónica e pretónica é hoxe xeral nas gramáticas e estudos sobre o galego.

Moita menos unanimidade existe sobre a posición silábica e o estatuto fonolóxico da nasal velar [ŋ] intervocálica en formas coma *unha*, *algunha*, *ningunha*, en derivados e compostos coma *enherbar* ou *benestar* e algunhas outras. O número de voces non é elevado, mais a frecuencia dalgunhas delas (artigos e indefinidos) é alta. Veiga (1971; 1976, p. 106) afirma que esta nasal está en posición de coda silábica (“en posición implorativa”) [uŋ.ɐ] e, como nesa posición todas as nasais están neutralizadas, a nasal velar sería unha realización do arquifonema /N/. Por tanto, o contraste entre *unha* [uŋɐ] e *una* [unɐ] (presente de subxuntivo do verbo *unir*) deberíase á diferente posición na sílaba, xa que a primeira está en posición de coda da primeira sílaba /uN.a/, mentres que a segunda estaría na posición de ataque da segunda sílaba /u.na/ (ver revisión crítica en DUBERT GARCÍA, 1998, p. 145-147). A interpretación de Veiga foi seguida por unha parte dos lingüistas galegos (p.e. TABOADA, 1979), aínda que a maioría interpreta esta nasal velar como unha consoante en ataque silábico, e por tanto como un fonema nasal velar /ŋ/ (p.e. SANTAMARINA, 1973; PORTO DAPENA, 1977; ÁLVAREZ et al., 1986; FREIXEIRO, 1998).

Desde o punto de vista teórico, a fonoloxía da lingua galega non tivo maior desenvolvemento durante un período de 20 anos debido, por unha parte, á atención dos lingüistas a tarefas sentidas como máis urxentes e relacionadas coa estandarización e a elaboración de obras de referencia (gramáticas e dicionarios, sobre todo), e por outra ao mantemento nas universidades galegas de marcos teóricos continuadores do estruturalismo praguiano. Desde o punto de vista descritivo, este marco resultaba adecuado para dar conta dos feitos básicos do sistema fonolóxico e, dentro das posibilidades que ofrece ese marco, os obxectivos básicos estaban alcanzados. Nese sentido, só se engadiron algúns traballos do propio Amable Veiga (p.e. VEIGA, 1984) e de Alexandre Veiga (recollidos en VEIGA, 2009) onde se matizaron algunhas cuestións da análise proposta anteriormente, sen modificar as súas liñas esenciais.

Como xa se comentou en §1, un dos puntos da fonética e da fonoloxía do galego que despertou maior interese é a *gheada*. En especial, interesoulles aos estudosos a variación producida, dependendo das falas de que se trate, detrás de nasal velar, pois poden aparecer as mesmas fricativas das restantes posicións, pode manterse a oclusiva etimolóxica [g] ou pode aparecer a oclusiva velar non voceada [k]: *domingo* [doˈmĩŋɨs] (~ [doˈmĩŋɨs] ~ [doˈmĩŋɨs]) ou [doˈmĩŋɨs] ou [doˈmĩŋkɨs]. Estas variacións presentan evidentes dificultades para unha explicación fonolóxica, e por tanto resultan de grande interese. Mais as discusións centráronse nun primeiro momento non tanto no problema fonolóxico en si mesmo senón sobre todo na orixe deste fenómeno, e nomeadamente en se é un proceso interno do galego ou se se trata dun efecto do contacto co español, que conta cunha fricativa velar [x], mais con outra distribución e con outro estatuto fonolóxico: no español a fricativa /x/ oponse a /k/ e /g/, mentres que no galego a fricativa da *gheada* aparece onde antes aparecía /g/.

Arredor deste problema publicáronse tres traballos no número da revista *Verba* correspondente ao ano 1980. No primeiro deles Jan Schrotten trata de formalizar o cambio fonolóxico que leva que leva de [ɣ] a [x] (non se teñen en conta outras realizacións) en termos dos trazos do *Sound Pattern of English* (CHOMSKY; HALLE, 1968), aínda que encontra “muchos puntos dudosos relativos a los detalles fonológicos de los cambios que no pueden ser solucionados en este momento” (SCHROTTEN, 1980, p. 220). As causas do cambio non están claras, “puede deberse a mero capricho” ou “puede haber sido el influjo castellano” (p. 221). No seguinte artigo Domingo Prieto (1980), tamén desde a fonoloxía xenerativa, propón unha cadea de tres procesos (debilitamento, transfonetización e

reforzamento), mais sen elaborar as regras en termos de trazos. Prieto responde a Schrotten e desbota a influencia do castelán nestes procesos (p. 237-240). O terceiro e último traballo débese a Antón Santamarina (1980), quen desde a fonética articuladora establece unha hipótese de cambio interno, relacionada cos procesos de debilitamento consonántico. En 1983 publicouse un traballo de Carmen Pensado, quen tamén desde a fonoloxía xenerativa revisa estes tres artigos, descarta as análises e as solucións de todos eles, nega a existencia de fricativas farínxeas en galego, e conclúe que non pode ser un cambio natural; por tanto a única solución aceptable é a introdución do son [x] do español, por ultracorrección, para substituír o [ɣ] e posteriormente tamén o [g] (PENSADO RUIZ, 1983). Esta era a hipótese defendida por José Luís Pensado en traballos anteriores (PENSADO, 1970) e na primeira parte do mesmo anexo en que aparece o traballo de Carmen Pensado (PENSADO, 1983). Sobre as ideoloxías lingüísticas e sociais que están detrás destas hipóteses, pódese consultar Recalde (2003).

Esta cuestión deu lugar, por tanto, aos primeiros traballos de fonoloxía xenerativa sobre o galego. Nótese que os autores proveñen de universidades dos Países Baixos (Schrotten de Utrecht e Prieto de Groningen). Carmen Pensado, pola súa parte, é profesora da Universidade de Salamanca. Nos anos seguintes non se producen traballos de fonoloxía, debido ás prioridades da lingüística galega mencionadas antes, e tamén debido á escasa penetración da lingüística xenerativa na universidade galega, o que dificultou a discusión e a colaboración cos novos desenvolvementos que se foron producindo sobre todo nas universidades norteamericanas (cfr. REGUEIRA, 2007b, p. 20).

Nese ámbito foi onde se produciu o seguinte traballo de envergadura: a tese de doutoramento de Obdulia Castro, presentada en Georgetown University, titulada *Aproximación a la fonología y morfología gallegas* (CASTRO, 1989). Castro elabora unha fonoloxía do galego dentro do marco teórico da fonoloxía léxica e coa incorporación de elementos da fonoloxía autosegmental así como da fonoloxía métrica aplicada por Harris (1983) á sílaba e ao acento do español. Unha versión revisada desta tese foi publicada uns anos máis tarde (CASTRO, 1998). Non obstante, o seu coñecemento e impacto na lingüística galega non foi tan amplo como merecía, debido á dificultade de acceso (a tese foi distribuída como microforma pola University Microfilms International e a publicación foi realizada pola University Press of the South en Nova Orleans) e á escasa recepción que tiña nos ámbitos académicos galegos a lingüística xenerativa.

A partir dese momento vanse ir publicando outros traballos, principalmente debidos a Fernando Martínez-Gil e a Sonia Colina, primeiro no marco da fonoloxía autosegmental e máis tarde na Optimality Theory (OT). O primeiro autor presentara un estudo autosegmental das principais alternancias no vocalismo galego, especialmente en posición pretónica, realizado en colaboración con Juan Ignacio Hualde, nun congreso internacional en Santiago de Compostela no ano 1989, e publicado uns anos despois (HUALDE e MARTÍNEZ-GIL, 1994). Recentemente volveu estudar este mesmo tema, con máis riqueza de datos e desde a OT multiestratal (MARTÍNEZ-GIL, no prelo). A OT xa fora incorporada nun traballo de Sonia Colina sobre os procesos de epéntese e borrado en galego publicado en 1997 (COLINA, 1997). Nese ano tamén Martínez-Gil publicou un estudo sobre a epéntese vocálica en posición final (MARTÍNEZ-GIL, 1997).

A partir de aí e xa desde a OT, estes autores publicaron varios traballos sobre a gheada, entendida como un proceso interno. Nun primeiro traballo, Martínez-Gil (2004) estuda o galego que presenta [x] e [g] en distribución complementaria: [g] tras nasal velar no interior de palabra fonolóxica, [x] nos demais contextos (*gato* [ɔˈxatɔ], *o gato* [ɔˈxatɔ], un gato [uŋˈxatɔ] / *domingo* [doˈmĩŋɔ]). Nese artigo, Martínez-Gil consegue derivar estes resultados a partir dun segmento /x/ no Input. Tamén Colina (2013) se ocupa da gheada con velar /x/; a partir dunha hipótese que defende a subespecificación na fonoloxía da optimidade, deriva os tres resultados posibles despois de nasal en interior de palabra fonolóxica (p.e. [doˈmĩŋɔ], [doˈmĩŋxɔ] e [doˈmĩŋkɔ]) postulando un segmento subespecificado para o trazo [±cont] (representado como /G/) no Input.

A cuestión da nasal velar de *unha*, talvez o problema máis intrincado da fonoloxía galega, mereceu tamén varios traballos. O primeiro de relevancia é o de Dubert García (1998), quen utilizando a fonoloxía léxica e autosegmental conclúe que a única construción silábica compatible cos feitos e coa teoría é [u.ŋɐ]. A partir de aí, os traballos máis importantes son os que lle dedicou Sonia Colina.

Nos anos anteriores xa se realizaran varios traballos experimentais que trataban de desvelar, con maior ou menor suceso, a posición deste son na sílaba. No primeiro deles Porto (1976) realizou un experimento con análises espectrográficas do que deduce que a nasal pertence á segunda sílaba (ver revisión crítica en GONZÁLEZ GONZÁLEZ; GONZÁLEZ GONZÁLEZ, 1997, p. 296-301), mentres que González González e González González (1997), cun experimento perceptivo, conclúen que pertence á primeira (ver revisión crítica en DUBERT GARCÍA,

1998, p. 147-150 e en REGUEIRA 2010a, p. 85-86). Nun primeiro traballo, Colina (2004) postula unha nasal velar subxacente que no nivel superficial se manifestaría como unha xeminada, de maneira que serían satisfeitas as construcións de boa formación da sílaba, cun segmento en coda silábica e outro cubrindo a posición de ataque (onset): [uŋ.ŋɐ]. Pouco despois realizou un experimento, xunto con Manuel Díaz-Campos (COLINA; DÍAZ-CAMPOS, 2005; 2006) no que encontraron unha diferenza de duración entre o segmento velar de *unha*, *algunha* e a nasal en final de palabra ante vogal (*cun amigolo*) e ante consoante (*cun curandeiro*) que parecía autorizar esa interpretación (ver revisión crítica en REGUEIRA, 2010a, p. 95-96). Por contra, un experimento levado a cabo por Regueira (2010a, p. 94-96) non encontra ningunha diferenza significativa de duración entre a nasal de *unha*, *cunha*, *dunha* e a de *una*, *cuna*, *duna* nas mesmas condicións prosódicas e inseridas en frases e oracións. Por outro lado, noutro experimento presentado nese mesmo artigo (REGUEIRA, 2010a) móstrase que o grao de nasalización vocálica nestas formas con nasal velar indica a súa adscripción á primeira sílaba, ou cando menos é compatible con esa posición.

Nun traballo máis recente, Colina e Simonet (2014) volven abordar a cuestión da nasal velar, en relación coa súa posición na estrutura silábica, nos grupos *-ns* presentes nos plurais do tipo *cans* ['kɑŋs], *camións* [ka'mjoŋs]. A súa proposta de que nestes casos a nasal se comporta como un glide colócaa na mesma posición ca as semivogais e deste modo podería darse unha explicación única para as codas finais de palabra con ditongo decrecente (p.e. *despois*, *máis*, *seis*) e co grupo *-ns* (p.e. *luns*, *cans*).

A fonoloxía autosegmental tamén fora aplicada por Regueira (2002a) para explicar as diferenzas entre a construción da sílaba no galego culto e formal e no galego popular e informal, aínda que o centro de interese do seu artigo era sociolingüístico. Regueira tamén utilizou a OT para explicar algúns cambios fonolóxicos no galego actual, especialmente no tocante ás restricións de certos segmentos na coda silábica (REGUEIRA, 2008b; 2009).

Nos últimos anos, por tanto, o estudo da fonoloxía segmental está dominado pola fonoloxía OT, e sobre todo polos traballos realizados en universidades norteamericanas. Nun traballo recente, Martínez-Gil (no prelo) retoma as alternancias de timbre nas vogais átonas desde a OT estratal, nun traballo moi completo e cheo de suxestións. Proximamente tamén aparecerá un breve compendio do estado de coñecemento da fonética e fonoloxía galegas (REGUEIRA; FERNÁNDEZ REI, prev. 2018), que ampliará o aínda máis breve capítulo de Dubert García e Galves (2016), en que se dedica unha sección á fonética de galego e portugués, pero que ofrece unha valiosa presentación que sitúa o galego ao nivel das outras linguas románicas no panorama internacional, grazas á proxección e prestixio da editorial que o publica.

3. Fonoloxía suprasegmental: a prosodia

A compoñente suprasegmental foi abordada de maneira relativamente recente na tradición lingüística galega. Ao referirmonos ao nivel suprasegmental estamos a pensar fundamentalmente en acento, ritmo e entoación. Contamos, como xa se mencionou, cunha incursión no ritmo (FERNÁNDEZ REI, 2002a), na que, a partir dun corpus reducido, se leva a cabo un estudo das duracións silábicas e dos intervalos interacentuais e chégase á conclusión de que os datos confirman que o galego é unha lingua isosilábica. Polo que se refire ao acento, non dispoñemos de ningún traballo no nivel fonético, que se centrara nos parámetros acústicos relevantes para a súa identificación, na liña de traballos habituais noutras linguas. No entanto, a entoación é sen lugar a ningunha dúbida o aspecto suprasegmental máis estudado na lingüística galega.

Nos antecedentes do estudo da entoación, debemos destacar o artigo de Blanco Carril (1973), que presenta un traballo de base experimental, no marco da análise de niveis, en que distingue tres niveis de ton /1 2 3/ e dúas xunturas terminais (ascendente e descendente). Tamén na década de 1970, Porto Dapena (1977), na obra xa citada anteriormente, dedícalle un capítulo á entoación, no que presenta curvas obtidas a partir da medición do décimo harmónico nun espectrograma de banda estreita. Xunto a estes dous autores, contamos coa contribución de Domingo Prieto desde o marco da gramática xenerativa. Nun primeiro e breve artigo, Prieto (1972) establece os que considera os trazos distintivos dos contornos tonais en galego: un ton ascendente (denominado [+Ps]) para as interrogativas e un ton descendente (denominado [-Ps]) para o que el denomina afirmativas. Na década seguinte, dedícalle un novo traballo á entoación do galego (PRIETO, 1986), no que trata de demostrar que os nós das árbores prosódicas coinciden cos niveis e cos nós das árbores sintácticas.

Esta escasa tradición trae consigo a falta de información sobre a prosodia nas gramáticas, de xeito que só aparecen descrições moi xerais e impresionistas, aínda que fundamentadas, claro está, no coñecemento da lingua e mesmo da súa variación dialectal:

El campo de entonación es más extenso en gallego que en castellano. Si en este idioma suele rebasar un poco una octava, en el nuestro alcanza más de dos. (...) La riqueza melódica del gallego da al hablante castellano la sensación de que el hablante gallego canta. Esta sensación es particularmente intensa ante el dialecto suroccidental, en el que la curva melódica es más pronunciada que en el gallego del resto de Galicia (CARBALLO CALERO, 1979, p. 147).

As únicas gramáticas que dedican un capítulo á prosodia, baixo o epígrafe “Trazos suprasegmentais” son Freixeiro Mato (1998, p. 227-241) e Álvarez e Xove (2002, p. 45-47). No primeiro caso, presenta unha serie de padróns estilizados, na maior parte extraídos de Blanco Carril (1973); no segundo caso, fornécense exemplos que ilustran as oposicións de acento ou de entoación entre as distintas modalidades, pero sen entraren en máis detalles sobre configuracións acentuais ou contornos entoacionais.

A partir dos anos 90 comeza o auxe dos estudos sobre entoación coa aparición dos primeiros traballos, de novo teses de mestrado, que procuran a descrición de padróns de entoación de distintas áreas do dominio lingüístico galego (FERNÁNDEZ REI, 1995; SOBRINO, 1997). Con todo, o fito máis importante é sen dúbida a posta en marcha do proxecto internacional *Atlas Multimedia da Prosodia do Espazo Románico* – AMPER (ROMANO et al., 2005) e, con ela, a inclusión do galego como un dos dominios lingüísticos obxecto de estudo. Isto supuxo situar o galego no contexto europeo e abordar unha descrición da entoación dialectal que permitise a súa comparación coas variedades románicas. Entre os principais logros da participación galega neste proxecto están a publicación dunha primeira aproximación ao mapa dialectal da prosodia románica na que aparecen varios puntos de enquisa galegos (MAIRANO, 2011), o establecemento dos principais padróns de entoación e as áreas xeoprosódicas do galego (FERNÁNDEZ REI; ESCOURIDO, 2008) e as aproximacións desde a dialectometría (MARTÍNEZ CALVO; FERNÁNDEZ REI, 2015) e a dialectoloxía perceptiva (FERNÁNDEZ REI, 2011; FERNÁNDEZ REI; ENGROBA 2014).

Outro dos efectos positivos da participación no proxecto AMPER foi o impulso de estudos contrastivos, sobre todo co portugués, como veremos a continuación, pero tamén coas variedades asturianas (MUÑIZ et al., 2008) e con outras variedades románicas (MARTÍNEZ CELDRÁN et al., 2006). Por razóns obvias, o estudo comparado das prosodias galega e portuguesa suscitou un interese notable desde o comezo do estudo xeolingüístico da entoación. Tal e como se recolle en Fernández Rei e Moutinho (2016), os primeiros traballos en que se teñen en conta as variedades galegas e portuguesas céntranse principalmente nas variedades próximas á fronteira política entre Galicia e Portugal (FERNÁNDEZ REI; MOUTINHO, 2006; MOUTINHO; FERNÁNDEZ REI, 2008; MOUTINHO et al., 2009), onde se detectan importantes similitudes entre a entoación das interrogativas absolutas do suroeste galego e o norte portugués, pois en ambas as áreas aparece un movemento circunflexo asociado ao último acento do enunciado, o acento nuclear, considerado o máis relevante desde o punto de vista perceptivo. Neste mesmo sentido apunta un traballo posterior (FERNÁNDEZ REI et al., 2014), fundamentado, ademais, en datos perceptivos e nunha análise dialectométrica conxunta de datos galegos e portugueses, que tiña como obxectivos validar os datos acústicos e medir a distancia prosódica percibida entre variedades da propia lingua fronte ás variedades da outra lingua (FERNÁNDEZ REI et al., 2014, p.133 e ss). Os experimentos perceptivos realizados mostraron que os xuíces portugueses tiñan maior dificultade para identificar a variedade máis prototípica das interrogativas absolutas do portugués, o que corroboraba os resultados dialectométricos, pois Portugal aparecía como unha área prosódica moito máis compacta. Alén diso, tanto os xuíces galegos coma os portugueses consideraban a entoación das interrogativas do denominado *galego común* (FERNÁNDEZ REI; ESCOURIDO, 2008) como a máis prototípica do galego (e a menos prototípica do portugués), o que tamén corrobora os resultados acústicos e dialectométricos previos.

Produto do coñecemento adquirido nestes traballos de corte eminentemente xeolingüístico, xurdiron tamén investigacións no ámbito da prosodia histórica (FERNÁNDEZ REI et al., 2016), que están a mostrar unha grande capacidade de innovación no panorama da investigación internacional. Así mesmo, tamén se comezou a indagar os efectos do contacto lingüístico do galego co español (FERNÁNDEZ REI, 2016) e, actualmente, pódese considerar esta a liña de investigación máis activa neste ámbito.

Cabe destacar igualmente que o coñecemento da prosodia foi impulsado tamén polo desenvolvemento dunha disciplina aplicada, as Tecnoloxías da Fala (GARCÍA MATEO; ARZA RODRÍGUEZ, s.d.). En particular, o

desenvolvemento dun sistema de síntese de voz contribuíu a que se realizasen importantes esforzos na investigación da prosodia, debido ás esixencias destes sistemas (modelado das duracións, do pausado e da entoación) para mellorar a naturalidade da voz sintética e evitar a sensación de “monotonía” que produce a percepción deste tipo de fala (FERNÁNDEZ REI, 1999). Os resultados neste campo son obra dun grupo de investigación interdisciplinario, composto por enxeñeiros de telecomunicación da Universidade de Vigo e lingüistas da Universidade de Santiago, formados no laboratorio de fonética do ILG, aínda que este proxecto tivese a súa sede no Centro *Ramón Piñeiro* para a Investigación en Humanidades. Destas investigacións deriváronse publicacións en que se presenta o modelado da entoación do sintetizador de voz (FERNÁNDEZ-SALGADO; RODRÍGUEZ BANGA, 2000a e 2000b) e o da duración (FERNÁNDEZ-SALGADO; RODRÍGUEZ BANGA, 1999). Este último fornece datos de duración segmental: duración dos alófonos segundo a súa natureza fonética, segundo o número de alófonos que o acompañen na sílaba etc.

Así mesmo, convén facer referencia, antes de rematar esta sección, á Fonoloxía Prosódica (NESPOR; VOGEL, 1986), marco teórico utilizado para dar explicación a algúns procesos fonolóxicos que se sitúan na marxe entre fonoloxía e morfoloxía, como os relativos aos clíticos, ou a fenómenos que tradicionalmente se denominaban de “fonética sintáctica”. Destacan nesta liña os traballos de Dubert García (2001; 2014; 2015), Fernández Rei (2002b; 2005; 2012) e Regueira (2002b). En Fernández Rei (2002b) abórdanse temas como a resolución dos encontros vocálicos e a relación existente entre estes procesos fonolóxicos e o contexto prosódico no que se producen, así como outros procesos que se poderían denominar morfoloxoloxicos. O estudo de todas estas regras fonolóxicas encamiñase á descrición e xustificación da xerarquía prosódica en galego, nomeadamente a estipulación dos dominios prosódicos que se atopan por riba da palabra fonolóxica (esta incluída). O resto de traballos citados ocúpase de aspectos puntuais, como por exemplo Dubert García (2001), que discute a pertinencia do grupo clítico como dominio prosódico da xerarquía, en relación coa selección do segundo alomorfo do artigo (ex. *comer o caldo > come-lo caldo*), para concluír que a segunda forma do artigo fai parte da palabra fonolóxica e non é, pois, necesario incluír o grupo clítico na árbore prosódica. A alomorfía do artigo definido tamén foi abordada desde a OT por Kikuchi (2006), quen propón que os dous tipos de aliñamento relevantes son entre categorías léxicas e palabras prosódicas, e mais entre a palabra morfolóxica e os límites silábicos.

Conclusión

Os traballos de fonética e fonoloxía galega teñen, por tanto, unha historia aínda recente e nestes anos conseguiron situar o galego, se ben de maneira incipiente, na axenda dos estudos de lingüística internacionais. No terreo da fonética restan aínda moitos aspectos por cubrir dunha maneira adecuada, tanto desde o punto de vista descritivo como, sobre todo, no referente á variación e ao cambio lingüístico, aos efectos do contacto co español e ás continuidades coas outras linguas veciñas no noroeste de Península Ibérica, en especial cos falares portugueses, mais tamén coas variedades lingüísticas faladas nos territorios de Asturias e de León. A pesar de todas estas pexas, no curto espazo de tempo en que se desenvolven estas investigacións (fundamentalmente desde 1990) contamos con traballos de relevancia, tanto descritivos coma na comparación co portugués.

A maior parte dos estudos fonéticos corresponde, fundamentalmente, á investigación realizada no seo do Instituto da Lingua Galega. Debido á gran cantidade de tarefas ás que esta institución tiña que atender así como ás prioridades de investigación establecidas, os recursos dedicados aos traballos fonéticos fon e son moi escasos e claramente insuficientes. Esta insuficiencia agrávase pola inexistencia de investigacións fonéticas nas outras universidades e centros de investigación galegos, así como pola ausencia de equipos e investigadores que traballen sobre fonética xeral ou referida a outras linguas.

Os estudos fonolóxicos e no campo da prosodia tiveron, en cambio, un desenvolvemento diferente. A fonoloxía en Galicia está marcada pola obra pioneira de Amable Veiga (1976), e posteriormente tivo desenvolvementos de grande relevancia dentro dos marcos teóricos da fonoloxía xenerativa e da OT, fundamentalmente en universidades norteamericanas. A prosodia impulsouse basicamente desde o ILG e desde o seu comezo situouse no marco internacional pola participación no proxecto AMPER.

Desta maneira, a lingua galega pasou, nun período breve de tempo, de ser practicamente descoñecida, mesmo no ámbito da lingüística hispánica, a estar presente no panorama da investigación fonética e fonolóxica internacional. Nesa dirección van encamiñados os esforzos dalgúns investigadores do ILG, e no futuro deberán continuarse para avanzar de maneira decisiva no estudo daqueles puntos da fonética galega que teñen, sen dúbida,

relevancia para o coñecemento da variación lingüística das linguas iberorrománicas (especialmente na súa relación co portugués) e para a fonética e a fonoloxía xeral, como é o caso da nasal velar, entre outros.

Referencias

- AGUETE, Alba. The role of gesture duration in the initial unstressed vowel shift in Galician. A first approximation. *Loquens*, v. 2, nº 2, 2015. doi: <<http://dx.doi.org/10.3989/loquens.2015.022>>.
- AGUETE, Alba. Factores externos na variación do vocalismo galego. Estudo perceptivo. In REGUEIRA, Xosé Luís; FERNÁNDEZ REI, Elisa (Eds.). *Estudos sobre o cambio lingüístico no galego actual*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 2017. p. 63-97.
- ALARCOS LLORACH, Emilio. *Fonología española*. Madrid: Gredos, 1965 [1950].
- ALONSO, Dámaso. *La fragmentación fonética peninsular*. Supl. de Enciclopedia Lingüística Hispánica. Madrid, 1962.
- ALONSO, Dámaso; GARCÍA YEBRA, Valentín. El gallego-leonés de Ancares y su interés para la dialectología portuguesa. In: Actas do III Colóquio Internacional de Estudos Luso-brasileiros. Lisboa, 1959, v. 1, p. 309-339. Reed., con modificacións, en ALONSO, Dámaso. *Obras completas*. Madrid: Gredos, 1972, v. 1, p. 315-357.
- ÁLVAREZ BLANCO, Rosario; MONTEAGUDO, Henrique; REGUEIRA, Xosé Luís. *Gramática Galega*. Xerais: Vigo, 1986.
- ÁLVAREZ BLANCO, Rosario; XOVE, Xosé. *Gramática da lingua galega*. Vigo: Xerais, 2002.
- AMENGUAL, Mark; CHAMORRO, Pilar. The Effects of Language Dominance in the Perception and Production of the Galician Mid Vowel Constrasts. *Phonetica*, 72, p. 207-236, 2015.
- BLANCO CARRIL, R. *Contribución al estudio fonológico y fonético del gallego hablado en la provincia de Orense*. Tese de doutoramento. Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 1970.
- BLANCO CARRIL, R. Notas de entonación gallega. *Revista de Filología Española*, 56, p. 95-102, 1973.
- CARBALLO CALERO, Ricardo. *Gramática elemental del gallego común*. Editorial Galaxia: Vigo, 1979 [1966].
- CASTRO, Obdulia. *Aproximación a la fonología y morfología gallegas*. Tese de Doutoramento. Georgetown University, Washington D. C., 1989.
- CASTRO, Obdulia. *Aproximación a la fonología y morfología gallegas*. New Orleans: University Press of the South, 1998.
- CHOMSKY, Noam; HALLE, Morris. *The sound pattern of English*. New York: Harpen & Row, 1968.
- COLINA, Sonia. Epenthesis and deletion in Galician: an optimality-theoretic approach. In: MARTÍNEZ-GIL, Fernando; MORALES-FRONT, Alfonso (Eds.). *Issues in the phonology and morphology of the major Iberian languages*. Washington D.C.: Georgetown University Press, 1997, p. 235-267.
- COLINA, Sonia. Intervocalic velar nasals in Galician. In: AUGER, Julie; CLEMENTS, J. Clancy; VANCE, Barbara (Eds.). *Contemporary approaches to Romance Linguistics*. Selected papers from the 33rd Linguistic Symposium on Romance Languages. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 2004, p. 103-120.
- COLINA, Sonia. Galician geada: in defense of underspecification in Optimality Theory. *Lingua*, 133, p. 84-100, 2013.
- COLINA, Sonia; DÍAZ-CAMPOS, Manuel. Intervocalic velar nasals in Galician: phonetic evidence for multiple syllabic affiliation. In: FROTA, Sónia; VIGÁRIO, Marina; FREITAS, Maria João (Eds.). *Prosodies. With special reference to Iberian languages*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 2005, p. 269-285.
- COLINA, Sonia; DÍAZ-CAMPOS, Manuel. The phonetics and phonology of intervocalic velar nasals in Galician. *Lingua*, 116, p. 1245-1273, 2006.
- COLINA, Sonia; SIMONET, Miquel. Galician coda restrictions and plural clusters. *Linguistics*, v. 52, nº 6, p. 1433-1460, 2014.

- COSTAS GONZÁLEZ, Henrique. *Aproximación sincrónica e diacrónica ó estudio das sibilantes galegas*. Tese de doutoramento. Facultade de Filoloxía, Universidade de Santiago de Compostela (USC), Santiago de Compostela, 1995.
- DUBERT GARCÍA, Francisco. Reflexións sobre o silabeo de *unha, algunha, ningunha*. *Verba*, 25, p. 143-163, 1998.
- DUBERT GARCÍA, Francisco. A alomorfía do artigo definido galego á luz da fonoloxía prosódica. In: REGUEIRA, X. L.; VEIGA, A. (Eds.). *Da gramática ó diccionario. Estudos de lingüística galega*. Santiago de Compostela: USC, 2001, p. 91-105.
- DUBERT GARCÍA, Francisco. El yeísmo y el fortalecimiento de /j/ en Galicia. En GONZÁLEZ, Rosario; MOLINA MARTOS, Isabel (Eds.). *Variación yeísta en el mundo hispánico*. Frankfurt am Main: Vervuert /Madrid: Iberoamericana, 2013, p. 39-57.
- DUBERT GARCÍA, Francisco. Syntax and word-specific phonetics: the origins of the allomorphs of the Galician definite article. *Loquens*, v. 1, nº 2, 2014. <<http://dx.doi.org/10.3989/loquens.2014.013>>.
- DUBERT GARCÍA, Francisco. Variación e cambio na morfoloxía do artigo definido galego. In: Mariño Paz, Ramón; Varela Barreiro, Xavier (Eds.). *Lingüística histórica e edición de textos medievais*. Anexo 73 de *Verba*. Santiago de Compostela: USC, 2015, p. 127-146.
- DUBERT GARCÍA, Francisco; GALVES, Charlotte. Galician and Portuguese. In: LEDGEWAY, Adam; MAIDEN, Martin (Eds.). *The Oxford Guide to the Romance Languages*. Oxford: Oxford University Press, 2016, p. 411-446.
- ESCOURIDO, Ana Belén. Contribución ó estudio acústico das vibrantes. *Cadernos de Lingua*, 24, p. 111-125, 2002.
- FERNÁNDEZ REI, Elisa. *Aproximación á entoación dos enunciados interrogativos en galego. Estudio Acústico*. Tese de mestrado. Facultade de Filoloxía, USC, Santiago de Compostela, 1995.
- FERNÁNDEZ REI, Elisa. Tecnoloxías del habla y síntesis de voz en gallego. In: GÓMEZ GUINOVART, Javier et alii (eds): *Panorama de la investigación en lingüística informática, Revista Española de Lingüística Aplicada*, 1999, p. 103-116.
- FERNÁNDEZ REI, Elisa. Aproximación ó estudio da isocronía en galego. In: LORENZO, Ramón (Ed.). *Homenaxe ó Prof. Fernando R. Tato Plaza*. Santiago de Compostela: USC, 2002a, p. 115-128.
- FERNÁNDEZ REI, Elisa. *Regras fonolóxicas posléxicas e regras precompiladas de alomorfía sintagmática: dominios prosódicos en galego*. Tese de doutoramento. Facultade de Filoloxía, USC, Santiago de Compostela, 2002b.
- FERNÁNDEZ REI, Elisa. O estándar prosódico. In: ÁLVAREZ, Rosario; MONTEAGUDO, Henrique (Eds.). *Norma lingüística e variación. Unha perspectiva desde o idioma galego*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, 2004, p. 97-125.
- FERNÁNDEZ REI, Elisa. A dirección de clitización fonolóxica no galego actual. In: BOULLÓN, Ana Isabel; COUCEIRO, Xosé Luís; FERNÁNDEZ REI, Francisco (Eds.). *As tebras alumeadas. Estudos filolóxicos ofrecidos ao profesor Ramón Lorenzo*. Santiago de Compostela: USC, 2005, p. 335-345.
- FERNÁNDEZ REI, Elisa. Algúns aspectos da prosodia nos medios de comunicación. In: BREA, Mercedes; FERNÁNDEZ REI, Francisco; REGUEIRA, Xosé L. (Eds.). *Cada palabra pesaba, cada palabra medía. Homenaxe a Antón Santamarina*. Santiago de Compostela: USC, 2008, p. 247-255.
- FERNÁNDEZ REI, Elisa. La declinación en las interrogativas totales del gallego: estudio perceptivo. *Revista Internacional de Lingüística Iberoamericana*, v. IX, nº 1 (17), p. 121-132, 2011.
- FERNÁNDEZ REI, Elisa. A clitización fonolóxica en galego e en portugués brasileiro. In: LAGARES, Xoán; MONTEAGUDO, Henrique (Eds.). *Galego e Português Brasileiro: história, variação e mudança*. Niterói-RJ: EDUFF, 2012, p. 105-127.
- FERNÁNDEZ REI, Elisa. Dialectal, historical and sociolinguistic aspects of Galician intonation. *Dialectologia*. Special issue VI, p. 147-169, 2016.

FERNÁNDEZ REI, Elisa; ENGROBA, Noelia. Estudio perceptivo de la entonación de las interrogativas totales del gallego central. In: CONGOSTO, Yolanda; MONTERO, Mª Luisa; SALVADOR, Antonio (Eds.). *Fonética experimental, Educación Superior e Investigación*. Madrid: Arco Libros, 2014, 227-244.

FERNÁNDEZ REI, Elisa; ESCOURIDO, Ana Belén. La entonación de las interrogativas totales a lo largo de la costa gallega. In: TURCULET, Adrian (Ed.). *La variation diatopique de l'intonation dans le domaine roumain et roman*. Iasi: Editura Universitatii Alexandru Ioan Cuza, 2008, p. 151-166.

FERNÁNDEZ REI, Elisa; MOUTINHO, Lurdes de Castro. A fronteira prosódica do Minho: ¿tamén fronteira prosódica? In: MOURÓN, Cristina; MORALEJO, Teresa I. (Eds.). *Studies in Contrastive Linguistics. Proceedings of the 4th International Contrastive Linguistics Conference*, Santiago de Compostela: USC, 2006, p. 265-276.

FERNÁNDEZ REI, Elisa; MOUTINHO, Lurdes de Castro. Estudo xeolingüístico da entoación galego-portuguesa. In: FERNÁNDEZ PLANAS, A. Ma. (Ed.). *53 reflexiones sobre aspectos de la fonética y otros temas de lingüística*, Barcelona, 2016, p. 201-208.

FERNÁNDEZ REI, Elisa; MOUTINHO, Lurdes de Castro; COIMBRA, Rosa Lúcia. As entoacións galega e portuguesa: a fronteira á luz da dialectometría e da percepción. In: SOUSA, Xulio; NEGRO ROMERO, Marta; ÁLVAREZ, Rosario (Eds.). *Lingua e identidade na fronteira galego-portuguesa*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 2014, p. 115-141.

FERNÁNDEZ REI, Elisa; MOUTINHO, Lurdes de Castro; COIMBRA, Rosa Lúcia. Contribution to the diachronic study of Galician and Portuguese prosodies. *Dialectologia et Geolinguística*, v. 24 n° 1, p. 42-61, 2016.

FERNÁNDEZ REI, Francisco. *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Xerais, 1990.

FERNÁNDEZ SALGADO, Xavier; RODRÍGUEZ BANGA, Eduardo. Segmental duration modelling in a Text-To-Speech System for the Galician Language. In: *Proceedings of Eurospeech 99*. Budapest, 1999, p. 1638-1645.

FERNÁNDEZ SALGADO, Xavier; RODRÍGUEZ BANGA, Eduardo. A hierarchical intonation model for synthesising F0 contours in Galician language. In: *Proceedings of International Conference on Spoken Language Processing 2000 (ICSLP 2000)*. Beijing, China, 2000a.

FERNÁNDEZ SALGADO, Xavier; RODRÍGUEZ BANGA, Eduardo. Proposición de un marco adecuado para el estudio de contornos de F0 para síntesis de voz. In: *XVI Congreso de la Sociedad Española para el Procesamiento del Lenguaje Natural*. Vigo, 2000b, p. 175-182.

FORMOSO, Valentina. Análise acústica das sibilantes de dúas parroquias no Concello de Outes. *Cadernos da Lingua*, 23, p. 53-67, 2001.

FREIXEIRO MATO, Xosé Ramón. *Gramática da lingua galega I. Fonética e fonoloxía*. Vigo: A Nosa Terra, 1998.

GARCÍA MATEO, Carmen; ARZA RODRÍGUEZ, Montserrat. *The Galician language in the digital age / O idioma galego na era dixital*. META-NET White Paper Series. Springer, s.d. <<http://www.meta-net.eu/whitepapers/volumes/galician>>.

GONZÁLEZ GONZÁLEZ, M. Subsistemas de sibilantes no galego actual. In: D. KREMER (Ed.). *Actes du XVIIIème Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes*. Tübingen: Niemeyer, 1991a, tomo III, p. 531-548.

GONZÁLEZ GONZÁLEZ, M. Metodoloxía de los atlas lingüísticos. In: *Nazioarteko Dialectologia Biltzarra. Agiriak / Actas del Congreso Internacional de Dialectología*. Iker 7, 1991b, p. 151-177.

GONZÁLEZ GONZÁLEZ, M.; GONZÁLEZ GONZÁLEZ, M. Algunhas consideracións ó redor do [N] en galego. In: FERNÁNDEZ SALGADO, B. (Ed.). *Proceedings of the 4th International Conference on Galician Studies*. Oxford: Centre for Galician Studies, 1997. v. 1, p. 291-308.

GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Manuel; REGUEIRA, Xosé Luís. Estudio acústico das vocais tónicas galegas en posición fonética normal. In: LORENZO, R. (Ed.). *Actas do XIX CILFR (Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románica)*. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza, 1994. vol. 6, p. 141-179.

GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Manuel; REGUEIRA, Xosé Luís. Galicia en los inicios de los estudios de fonética acústica dentro del estado español. In: FERNÁNDEZ PLANAS, A. Ma. (Ed.). *53 reflexiones sobre aspectos de la fonética y otros temas de lingüística*. Barcelona, 2016, p. 373-382.

GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Manuel; VALLEJO, María; JUNCAL, Luís A.; FOLGAR, Esteban. El subsistema 'arcaico' de las fricativas dentoalveolares del gallego, una reliquia en vías de extinción. In: Díaz, J. (Ed.). *Actas del II Congreso de Fonética Experimental*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 2002, p. 215-219.

HARRIS, James W. *Syllable structure and stress in Spanish*. Cambridge, Ma.: MIT Press, 1983.

HUALDE, José Ignacio; MARTÍNEZ-GIL, Fernando. Un análisis autosegmental de ciertas alternancias vocálicas en el gallego moderno. In: *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas*. Sección VI. Galego. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza, 1994, p. 181-195.

ILG = Instituto da Lingua Galega. *Atlas Lingüístico Galego*. Vol. 3: *Fonética*. A Coruña: Barrié de la Maza, 1999.

JAKOBSON, Roman; FANT, C. Gunnar M.; HALLE, Morris. *Preliminaries to speech analysis: The distinctive features and their correlates*. Technical Report 13. Massachusetts: Acoustics Laboratory, MIT, 1952.

KABATEK, Johannes. *Die Sprecher als Linguisten. Interferenz- und Sprachwandelphänomene dargestellt am Galicischen der Gegenwart*. Tübingen: Niemeyer, 1996. Trad. galega: *Os falantes como lingüistas. Tradición, innovación e interferencias no galego actual*. Vigo: Xerais, 2000.

KIKUCHI, S. On Galician definite article allomorphy, *On'in Kenkuy [Phonological studies]*, 9, p. 41-48, 2006.

LABRAÑA, S. *Estudio acústico das consoantes fricativas do galego*. Tese de doutoramento. Universitat de Barcelona, Barcelona, 2005.

LABRAÑA, Sabela. Las consonantes fricativas de la lengua gallega. *Estudios de Fonética Experimental*, XVIII, p. 193-213, 2009.

LABRAÑA, Sabela. Parámetros acústicos dos sons fricativos da lingua galega. *Estudios de Fonética Experimental*, XXIII, p. 203-243, 2014.

LABRAÑA, Sabela; van OOSTERZEE, Carlos. An acoustic approach to the Galician gheada. In: SOLÉ, M. J.; RECASENS, D.; ROMERO, J. (Eds.). *Proceedings of the 15th ICPhS, Barcelona*. 2003, v. 1, p. 945-948. <https://www.internationalphoneticassociation.org/icphs-proceedings/ICPhS2003/papers/p15_0945.pdf>.

MAIRANO, Paolo (coord.). *Intonations romanes. Géolinguistique*, hors-série 4, 2011.

MARTÍNEZ CALVO, Adela; FERNÁNDEZ REI, Elisa. Unha ferramenta informática para a análise dialectométrica da prosodia. *Estudios de Fonética Experimental*, XXIV, p. 289-303, 2015.

MARTÍNEZ-GIL, Fernando. Word-final epenthesis in Galician. In: MARTÍNEZ GIL, Fernando; MORALES-FRONT, Alfonso (Eds.). *Issues in the phonology and morphology of the major Iberian languages*. Washington, DC: Georgetown University Press, 1997, p. 270-340.

MARTÍNEZ-GIL, Fernando. Galician gheada. In: AUGER, Julie; CLEMENTS, J. Clancy; VANCE, Barbara (Eds.). *Contemporary approaches to Romance linguistics*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 2004, p. 299-320.

MARTÍNEZ-GIL, Fernando. Galician mid-vowel reduction: an stratal OT account. In: GIBSON, Mark; GIL, Juana (Eds.). *Romance phonetics and phonology*. Oxford: Oxford University Press, no prelo.

MARTÍNEZ MAYO, C. *Estudio acústico dos ditongos galegos*. Tese de mestrado. Facultade de Filoloxía, USC, Santiago de Compostela, 1996.

MARTÍNEZ MAYO, C. Análise acústica descritiva da pronunciación masculina e feminina dos ditongos galegos tónicos. *Cadernos de Lingua*, 16, p. 35-70, 1997.

MARTÍNEZ MAYO, C. Descripción acústica de tres fricativas galegas [ʃ] [θ] [j]. *Cadernos da Lingua*, 22, p. 81-99, 2000.

MARTÍNEZ CELDRÁN, Eugenio; FERNÁNDEZ PLANAS, Ana Ma.; DORTA LUÍS, Josefa; FERNÁNDEZ REI, Elisa. La intercomprensión d'interrogatives absolutas amb tonemes descendents del català, de l'espanyol de canàries i del gallec. *Estudis Romànics*, 28, p. 7-28, 2006.

MARTÍNEZ CELDRÁN, Eugenio; REGUEIRA, Xosé Luís. Spirant approximants in Galician. *Journal of the International Phonetic Association*, v. 38, nº 1, p. 51-68, 2008.

- MOLINOS, R. As vocais átonas finais en galego: estudio acústico. *Cadernos de Lingua*, 24, p. 55-91, 2002.
- MOUTINHO, Lurdes de Castro; FERNÁNDEZ REI, Elisa. Do sur da Galiza ao norte de Portugal: unha viaxe a través da frecuencia fundamental. *Fórum Lingüístico*, v. 5, nº 1, p. 63-75, 2008.
- MOUTINHO, Lurdes de Castro; COIMBRA, Rosa Lidia; FERNÁNDEZ REI, Elisa. Novos contributos para o estudo da fronteira prosódica entre o galego e o portugués europeo. *Cadernos de Letras da UFF*, 39, p. 67-78, 2009.
- MUÑIZ, Carmen; FERNÁNDEZ REI, Elisa; ESCOURIDO, Ana Belén; GONZÁLEZ, Ruth; DÍAZ, Liliana; ALVARELLOS, Mercedes. La entonación de dos zonas limítrofes de Galicia y Asturias. *Language Design*, Special Issue 2, p. 259-266, 2008.
- NESPOR, Marina; VOGEL, Irene. *Prosodic Phonology*. Dordrecht: Foris Publications, 1986.
- PENSADO, J. L. Interferencias estructurales castellano-gallegas: el problema de la geadá y sus causas. *RFE*, 53, p. 27-44, 1970.
- PENSADO, J. L. De nuevo sobre la 'gueda' y la 'geada' gallegas. In: PENSADO, J. L.; PENSADO RUIZ, C. *Gueda y geada gallegas*. Anexo 21 de *Verba*. Santiago de Compostela: USC, 1983, p. 7-92.
- PENSADO RUIZ, C. La gheada, ¿un cambio natural? In: PENSADO, J. L.; PENSADO RUIZ, C. *Gueda y geada gallegas*. Anexo 21 de *Verba*. Santiago de Compostela: USC, 1983, p. 93-121.
- PORTO DAPENA, José Álvaro. *El gallego hablado en la comarca ferrolana*. Tese de doutoramento. Universidad Complutense de Madrid, 1972.
- PORTO DAPENA, J. Álvaro. Fonología de N velar gallega. *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 32, p. 467-477, 1976.
- PORTO DAPENA, J. Álvaro. El gallego hablado en la comarca ferrolana. Anexo 9 de *Verba*, Santiago de Compostela: USC, 1977.
- PRIETO, Domingo. Un sistema fonolóxico trinario do galego e unha teoría da entoación, *Grial*, 38, p. 431-437, 1972.
- PRIETO, Domingo. Algunhas hipótesis sobre a geadá. *Verba*, 7, p. 223-241, 1980.
- PRIETO, Domingos. Sobre a intonaçãõ do galego. *O Ensino*, 18/22, p. 199-206, 1986.
- RECALDE, Montserrat. The Castillianist theory of the origin of the *gheada* revisited. *Estudios de Sociolingüística* 3, 2 / 4, 1, p. 43-74, 2002 / 2003.
- REGUEIRA, Xosé Luís. Modelos fonéticos e autenticidade lingüística. *Cadernos de lingua*, 10, p. 37-60, 1994.
- REGUEIRA, Xosé Luís. Galician. *Journal of the International Phonetic Association*, v. 26, nº 02, p. 119-122, 1996. *Reprod. Handbook of the International Phonetic Association: a guide to the use of the International Phonetic Association*. Cambridge: CUP, 1999, p. 82-85.
- REGUEIRA, Xosé Luís. Elementos para a definición dun modelo fonético estándar da lingua galega. In: FERNÁNDEZ SALGADO, Benigno (Ed.). *Actas do IV Congreso Internacional de Estudos Galegos*. Oxford: Centre for Galician Studies, 1997, p. 179-194.
- REGUEIRA, Xosé Luís. A sílaba en galego: lingua, estándar e ideoloxía. In: LORENZO, R. (Ed.). *Homenaxe a Fernando R. Tato Plaza*. Santiago de Compostela: USC, 2002a, p. 235-254.
- REGUEIRA, Xosé Luís. Acerca de la estructura prosódica del texto: final de enunciado en gallego. In: DÍAZ, Jesús (Ed.). *Actas del II Congreso de Fonética Experimental*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 2002b, p. 301-306.
- REGUEIRA, Xosé Luís. Estándar oral. In: ÁLVAREZ, Rosario; MONTEAGUDO, Henrique (Eds.). *Norma lingüística e variación. Unha perspectiva desde o idioma galego*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, 2004, p. 69-95.
- REGUEIRA, Xosé Luís. Vocais finais en galego e en portugués: un estudio acústico. In: GONZÁLEZ, H.; LAMA, M. X. (Ed.). *Actas do VII Congreso Internacional de Estudos Galegos*. Sada: Ediciós do Castro / AIEG / Filoloxía Galega (Universitat de Barcelona), 2007a, p. 859-875.

- REGUEIRA, Xosé Luís. Galician language studies: between ideology and linguistics. *Galician Review*, 5/6, 2007b, p. 1-24.
- REGUEIRA, Xosé Luís. Os estudos de dialectoloxía galega desde 1967 á actualidade. In: CORRAL, E.; FONTOIRA, L.; MOSCOSO, E. (Eds.). *A mi dizen quantos amigos ei. Homenaxe ao profesor Xosé Luís Couceiro*. Santiago de Compostela: USC, 2008a, p. 573-584.
- REGUEIRA, Xosé Luís. Cambios fonolóxicos no galego actual. In: BREA, M.; FERNÁNDEZ REI, F.; REGUEIRA, X. L. (Eds.). *Cada palabra pesaba, cada palabra medía. Homenaxe a Antón Santamarina*. Santiago de Compostela: USC, 2008b, p. 275-286.
- REGUEIRA, X. L. Cambios fonéticos e fonolóxicos no galego contemporáneo. *Estudos de lingüística galega*, 1, p. 147-167, 2009.
- REGUEIRA, X. L. Nasalización en gallego y en portugués. *Estudios de Fonética Experimental*, XIX, p. 71-110, 2010a.
- REGUEIRA, Xosé Luís. *Diccionario de pronuncia da lingua galega*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega, 2010b. <<http://ilg.usc.es/pronuncia>>.
- REGUEIRA, Xosé Luís; FERNÁNDEZ REI, Elisa. Phonetics and phonology. In: GONZÁLEZ SEOANE, E.; SOUSA, X. (Eds.). *Manual of Galician linguistics*. Berlin / New York: de Gruyter, previsto para 2018.
- REGUEIRA, Xosé Luís; GINZO, María José. A cross-linguistic study of voiceless fricative sibilants in Galician and European Portuguese. In: GIBSON, M.; GIL, J. (Eds.). *Romance Phonetics and Phonology*. Oxford: OUP, no prelo.
- REGUEIRA, Xosé Luís; MARTÍNEZ CELDRÁN, Eugenio. Os alófonos de /b, d, g/ en galego. *Verba*, 34, p. 81-97, 2008.
- RODRÍGUEZ ÁLVAREZ, X. A. Descrición acústica das sibilantes no concello de Cangas do Morrazo. *Cadernos de Lingua*, 24, p. 93-110, 2002.
- RODRÍGUEZ LORENZO, David. The diatopic development of aspects of twentieth-century Galician. A contrastive analysis of linguistic geography data. *Dialectologia*. Special Issue III, p. 143-156, 2012.
- ROMANO, A.; LAI, J. P.; ROULLET, S. La méthodologie AMPER, *Géolinguistique*, hors série 3, p. 1-5, 2005.
- SANTAMARINA, Antón. *El habla del valle del Suarna*. Tese de doutoramento. Facultade de Filoloxía, USC, Santiago de Compostela, 1973.
- SANTAMARINA, Antón. *El verbo gallego*. Anexo 4 de *Verba*. Santiago: USC, 1974.
- SANTAMARINA, Antón. Novas consideracións ó redor das orixes da gheada. *Verba*, 7, p. 243-249, 1980.
- SCHROTEN, Jan. Interpretación de la geada gallega. *Verba*, 7, p. 209-222, 1980.
- SOBRINO, María dos Anxos. *A entoación do galego do Baixo Miño. Aproximación descritiva*. Tese de mestrado. Facultade de Filoloxía, USC, Santiago de Compostela, 1997.
- SOBRINO, María dos Anxos. A entoación do galego do Baixo Miño. Aproximación descritiva. *Cadernos de Lingua*, 20, p. 97-125, 1999.
- SUÁREZ QUINTAS, Soraya. *O galego non é o ghallegho que falamos nós: a percepción e as actitudes como condicionantes do cambio lingüístico*. In: REGUEIRA, Xosé Luís e FERNÁNDEZ REI, Elisa (Eds.). *Estudos sobre o cambio lingüístico no galego actual*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 2017, p. 187-213.
- TABOADA, Manuel. *El habla del Valle de Verín*. Anexo 15 de *Verba*. Santiago de Compostela: USC, 1979.
- TOMÉ LOURIDO, Gisela; EVANS, Bronwen. Switching language dominance for ideological reasons: a study of Galician new speakers' speech production and perception. In: *Proceedings of the 18th International Congress of Phonetic Sciences (ICPhS)*. Glasgow: University of Glasgow, 2014. <<https://www.internationalphoneticassociation.org/icphs-proceedings/ICPhS2015/Papers/ICPHS0459.pdf>>.
- TRUBETZKOY, N. S. *Grundzüge der Phonologie*. Travaux du Cercle Linguistique de Prague, 7, 1939. Prague. Trad. francesa de J. Cantineau: *Principes de phonologie*. Paris: Klincksieck, 1949.
- VÁZQUEZ CUESTA, Pilar. A propósito de la Gramática Gallega de Carballo Calero, *Grial*, 16, p. 192-196, 1967.

VEIGA, Alexandre. *El componente fónico de la lengua. Estudios fonológicos*. Lugo: Axac, 2009.

VEIGA, Amable. Fonología gallega. *Grial* 10, p. 390-403, 1965; 18, p. 405-421, 1967; 21, p. 282-287, 1968; 24, p. 225-230, 1969; 28, p. 173-182, 1970; 32, p. 155-162, 1971; 37, p. 281-291, 1972; 44, p. 157-171, 1974.

VEIGA, Amable. *Fonología gallega*. Valencia: Bello, 1976.

VEIGA, Amable. Dominancia y redundancia en fonología. *Verba*, 11, p. 39-63, 1984.

VIDAL, T. Proposta descritiva das consoantes fricativas alveolodentais dos dialectos galegos. *Cadernos da Lingua*, 7, p. 5-26, 1993.

VIDAL, T. Estructuras fonéticas de tres dialectos de Vigo. *Verba*, 24, p. 313-332, 1997.